

Kelet-Európa rövid története*

Mark Pittaway Kelet-Európa történetét feldolgozó tankönyve annak a sorozatnak a része, amelynek szerkesztője Jeremy Black, az Exeteri Egyetem II. világháború és hadtörténet témakörében sokat publikáló szakértője. A sorozat tematikus köteteket tartalmaz: már megjelent a Cseh-szlovákia történetét ismertető darab a Magyarországon is ismert Maria Dowling tollából, valamint várható például a *Szultánok birodalmának* megjelenése Ágoston Gábortól.

Az egyetemi történelemtankönyv-írás nehéz mesterség. A történeti elbeszélés kánonjának szükségességét az „új történetírás” már a hetvenes évektől megkérdőjelezte. A tankönyv önmagában pedig nem tesz mást, mint a korábbi kánont megvizsgálva, azt elfogadva vagy elvetve új metatörténetet, azaz új kánont hoz létre. Ennek a módszertani nehézségnek a tudatos felismerése különösen fontos, ha az angolszász tanuló- és olvasóközönség számára készül valaki átfogó Kelet-Európa-történetet írni. A témából fakadó, legegyszerűbb formális nehézségek pedig abból adódnak, hogy az a földrajzi terület, amelyet „közbülső területként”, vagyis Németország és a Szovjetunió közötti területként, azaz Kelet-Európaként határoz meg a szerző, az egy soknyelvű terület. Mark Pittaway bevezetőjében őszintén jelzi is, hogy ő csak egy ország történetének szakértője. Ez az ország az ő esetében viszont Magyarország. Ennek a ténynek az ad jelentőséget, hogy az angolszász egyetemi életben most megy végbe az a generációváltás, amelynek során a II. világháború, illetve 1956 után Magyarországról kivándorolt, tudományos karriert elért generáció tagjai nyugdíjba mennek. Ezzel párhuzamosan Európa és főleg Kelet-Európa fontosságának világpolitikai csökkenése miatt visszaszorulnak a kis nyelvek, és visszaszorul a kis országok nyelvének és történelmének tanítása.

Mark Pittaway azonban fegyelmezett történész, és így az a tény, hogy a magyar történelmet ismeri a legjobban, nem befolyásolja a kötet egyensúlyát. Ennek megfelelően a vékony könyvecskében megtaláljuk a térség összes országára vonatkozó kulcsfogalmakhoz tartozó ismeretet. A szerző személyes elfogultsága legfeljebb akkor érhető tetten, amikor a társadalomtörténet, illetve a politikatörténet egyes fejezeteinek írása-
kor példának valahogy mindig a csepeli munkások jutnak az eszébe, legyen szó a kommunizmus kiépüléséről vagy akár annak lebomlásáról.

Pittaway könyve a történelem szakos alapképzésben használatos tan-

* Mark PITTAWAY: *Eastern Europe 1939–2000*. Brief Histories Series. London, Arnold, 2004. 286 p.

könyv, egy tankönyvnek pedig különleges feladata van az ismeretanyag átadásában. Természetesen illúzió lenne elvárni e munkától minden egyes, a nemzeti történetírások által kanonizált dátum közlését, s talán e csapda elkerülése végett a kötet nem is tartalmaz kronológiát. (A régió történetének bemutatása a könyvben mégiscsak kronologikus rendben történik.) A kötet bibliográfiája csak a régióról angolul megjelent munkákat sorolja fel, hiszen használati számára ez jelent majd segítséget – például akkor, amikor a diákok kiselőadásai témáinak kijelölésére kerül sor. E lista azért is érdekes, mert jól mutatja, mennyire újszerű Pittaway könyve: a legtöbb korábbi, Kelet-Európa történetét összefoglaló kötet ugyanis elsősorban politika- vagy diplomáciatörténeti munka, és úgy tűnhet, mintha az új, társadalomtörténeti szemléletű történetírás meg se érintette volna a Kelet-Európára specializálódott angolszász történészeket.

Mark Pittaway mint az angol elmesélő, a történész személyes hitelére nagy hangsúlyt fektető elmondási módot választotta, amelynek legkiválóbb képviselői Eric Hobsbawmtól C. A. Macartneyig jól ismertek Magyarországon. A kötet olvasásakor úgy érezzük magunkat, mintha egy előkelő angol klub foteljába süppedve, az ilyen klubokban szinte kötelezően virágmintás függönyön átsütő fényben egy lendületes, fordulatos történetet hallgatnánk. Ez a történet, mint minden történet, szubjektív: inkább az elbeszélő vágyait és korlátait mutatja be, mint a történetet magát, és inkább a történészről mint a történelem termékéről szól, és kevésbé a történészről mint a történelem termelőjéről. A kötet egyfajta Kelet-Európa-értelmezés, vagy ahogy a szerző maga is nevezi: egy „megértés” (viii). Tehát nézzük, hogy – Benedict Anderson kifejezését használva – milyen történelmet „talált ki” Mark Pittaway a mi régióknak.

Az már a bevezetőből világos, hogy milyen Kelet-Európa történelmet *nem* akart Pittaway írni: olyat, amelynek jelentős hagyományai vannak az angolszász szakirodalomban, amelyben ez a térség mint problematikus, véres és politikai konfliktusokon keresztül meghatározott régió szerepel. Ezzel ellentétben Pittaway a posztkoloniális diskurzus érvelését követve arra mutat rá, hogy eme elmaradott, vad és a kívülállónak érthetetlen etnikai konfliktusokkal teli térség valójában európai központ, hiszen a régió politikai konfliktusai alapvető hatással voltak az európai térség egészére.

A térség másik jellegzetességének Pittaway a határok meghúzását tartja: földrajzi és mentális értelemben is. Szerinte a különböző elképzelt határok, mint a magyar értelmiség körében is erős „Közép-Európa” utó-

pikus álma, vagy a hangsúlyos elhatárolódás az orosz vagy a török birodalomtól együtt járt azzal, hogy London és Párizs lett a gazdasági és kulturális vonatkoztatási pont, ami viszont hozzájárult a térség „önmarginalizációjához”.

A kötetből világos, hogy Pittaway a „new labour history”, az angol társadalomtörténet-írás egyik legrégebbi ágának gazdag hagyományaira alapozza munkáját és annak ideológiája hatja át azt. Ugyanakkor a térség harmadik jellegzetességét az állami vállalkozások (state projects) és a különböző társadalmi csoportok közötti viszony változásában kísérli megragadni (ix). Ez a meghatározás jelenti módszertani szempontból a legtöbb problémát, hiszen az állami projekteket: például az iparosítást, a kollektivizálását nem mint terméket, a különböző értelmiségi és politikai csoportok küzdelmének mindig változó eredményét, hanem mint egységes ténytet kezeli. Ezzel az egyszerűsítéssel képes csak a szerző arra, hogy létrehozza azoknak a különböző társadalmi csoportoknak a történetét is, amelyek szerint ezek a projekteket több-kevesebb sikerrel átalakították, módosították vagy megakadályozták.

A kötet szerkezete világos: Pittaway meghatároz hét témát, amelyekre időrendben felfűzi ennek a bonyolult régióknak mintegy hat évtizedes történetét. Az első fejezet *Válság, háború, megszállás* címmel a náci Németország egységesítő törekvéseit ismerteti, amelynek „alapvető társadalmi és politikai következményei határozták meg az utána következő rendszerek társadalmi alapját” (6.). A második fejezet (*A szocializmus építése*) bemutatja, hogy bár a kommunista diktatúrák első éve elnyomók voltak (feltöltötték a börtönöket, eltüntették a civil társadalmat), mégsem sikerült elérniük a rendszerek stabilitását. Ezt Pittaway a hiányzó politikai támogatásban és a gyárakban, az agrártermelésben, az irodákban és az otthonokban megtalálható rejtett ellenállással magyarázza, ami szerint többek között a magyarországi 1956-os forradalomhoz vezetett, amikor a kommunista párton belüli és azon kívüli erők is megkérdőjelezték a hatalmat.

A harmadik, *A szocializmus konszolidációja* című fejezet rámutat arra, hogy a szocialista rendszerek belső igényeket figyelembe vevő konszolidációja megerősítette e rendszereket, de az alapításukból adódó szerkezeti gyengeségek mindig is sérülékennyé tették azokat. Pittaway amellet érvel, hogy a kelet-európai szocializmus a szovjet modelltől eltérő volt, hiszen itt idővel a szocialista jóléti állam, a fogyasztói társadalom egyes vívmányainak beemelésevel alapvetően formálta át a társadalmat és a hatalmat is. A következő három fejezet (*A termelőmunkára épülő társadalom, A magánélet átalakítása, A szocialista közélet és an-*

nak határai) ezt az átalakulási folyamatot elemzi. Mindhárom fejezetben az a „központi” kérdés, hogy hol húzódtak az állami beavatkozó határai, hogyan alakultak-változtak a különféle identitások elemei.

A hetedik, *A szocializmus hanyatlása* című fejezetben a szerző a prágai tavasztól számítja annak a folyamatnak a kezdetét, amelynek során a szocialista országokban a politikai reformok fékezésével válaszoltak a nemzetközi gazdasági folyamatok változásaira, illetve a korábban leírt átalakítási folyamat következményeire.

A nyolcadik *Az összeomlás* című fejezet a rendszerváltásokat elemzi, míg az utolsó és leginkább vázlatosra sikeredett fejezetben (*A szocializmus után*) a szerző amellel érvel, hogy a szocializmus hagyatékának feloldozása nélkül nincsen továbblépés a térség demokratizálása terén.

E recenzióknak nem feladata a szerző által a régiót meghatározó három kritériumnak a kritikája: csupán azt vizsgálhatom, következetes volt-e a szerző ennek a három kritériumnak a követésében, illetve azt, milyen elméleti következményei vannak „választásának”. Azok, akik a kelet-európai történetnek ezt a verzióját hallgatják egy angol klubban, vagy a kötetet egy amerikai kollégium könyvtárában remegő kezekkel forgatják a vizsgára készülve, egyvalamiről biztosan nem hallanak. Pittaway mintha tudatosan kerülte volna a szenvedéstörténeteket, legyen szó akár a soá, akár a kommunista terror áldozatairól, vagy a lakosságcsere következményeiről, pedig ez a határok meghúzásának, újbóli meghatározásának alapvető történeti következménye. Én viszont azt állítom, hogy a politikai rendszerek érzelmi története, az emlékezet éppolyan fontos, mint az egyes politikai folyamatok számszerűen mérhető hatása a lakosságra, mert e nélkül nem érthetők meg a cselekvők. Másfelől a kötet (amúgy tudatos és dicséretes) társadalomtörténeti megközelítésével a kelet-európai régió légüres térbe kerül, hiszen a helyi kommunisták nem csupán a saját ötleteiket követték, hanem jól kidolgozott szocializációs intézményeken keresztül javasolták a szovjet elvtársak nekik, hogy mit is gondoljanak. A kelet-európai, amúgy bukott baloldali projektet mint a Szovjetuniótól független politikai folyamatot bemutatni nem szerencsés. Ugyanis az a tény, hogy 1989 előtt létezett a „másik, a szabad világ” mint az elképzelt másik, sokat jelentett, a kötetben bőséggel és alaposan elemzett ellenállási mozgalmak és cselekvések minden szintjének kialakításában.

Pittaway legnagyobb hibájául az róható fel, hogy ebből a kötetből nem világos, hogy 1989 nemcsak a kommunista diktatúrák jól megérdemelt összeomlásának éve volt, hanem annak is, hogy egyetlen alternatíva maradt: a neoliberalizmus, amelynek azután máshova, főleg az

iszlám világba kellett importálnia a „másik” fogalmát, amely addig a szocialista országok rendszerét jelentette.

A szerző a bevezetőben rámutatott, hogy a kelet-európai baloldal új-rameghatározásában és átértelmezésében kulcsfontosságú felelősségük van a korszak történéseinek. Mark Pittaway a maga részéről nyugodt lehet: jó, becsületes, korszerű munkát végzett, hiszen könyve megnyitja annak lehetőségét, hogy ez a munka a jövőben talán elvégezhető legyen.

Pető Andrea

Az olasz kereszténydemokraták*

Antonio Ghirelli olasz kereszténydemokratákról írt könyve a politológiai-történeti esszé kitűnő példája. A szerző személyes tapasztalatai, kifinomult és élvezetes írástechnikája eredményeként jól olvasható kötet született.

A személyes belső tapasztalat nem azt jelenti, hogy Ghirelli a kereszténydemokrata párt (DC) tagja volt és élményeit ebben a minőségben szerezte, ugyanis ő az olasz szocialista párt „kádere” (1956-ig mellesleg kommunista) volt. A DC-hez mégis közel állt, mivel az 1950-es évektől kezdve az egykori antifasiszta fegyveres partizán előbb mint vezető sportújságíró, majd mint politikai lapok cikkírója és szerkesztője direkt és illetékes tanúja volt az olasz politikai életnek, továbbá 1978. július 14-től 1980. május 31-i felmentéséig Pertini köztársasági elnök sajtóirodájának vezetőjeként dolgozott, majd Craxi miniszterelnökségével a kormány sajtóirodájánál ugyanezen a poszton tevékenykedett. Ilyen módon szerzett tapasztalatokat a politikai élet meghatározó tényezőiről, azaz a kereszténydemokrata politikusokról és pártjukról, hiszen a kereszténydemokraták és szocialisták – úgymond – stratégiai szövetségére épülő kormányzati évtizedek következtek egymás után.

Ghirelli tollát az újságírás és eleinte a kedvtelésszerűen űzött irodalmi „kiruccanások” csiszolták. Írt novellákat, regényeket és történelmi tárgyú munkákat. Könyve jelent meg az olasz labdarúgás történetéről, tudósított az 1954-es vb-döntőjéről és személyes véleményeként harminc év múltán is hangoztatta meggyőződését a nyugatnémetek feltételezett doppingolásáról. Fontosabb magyar vonatkozás vele kapcsolatban 1956-os távozása a kommunista pártból, amikor „átigazolt” a

* Antonio GHIRELLI: *Democristiani*. Arnoldo Mondadori Editore, Milano, 2004. 280 p.